

50

ZLYHANÍ,

*ktoré
utvárali*

HISTÓRIU

SVETA

Ben Gazur

Ben Gazur

50
ZLYHANÍ,
ktore' utvárali
HISTÓRIU
SVETA

ULTIMO PRESS

A SHORT HISTORY OF THE WORLD IN 50 FAILURES

Copyright © Michael O'Mara Books Limited 2024

Illustrations copyright © Becca Thorne 2024

Slovak edition © Silverzen, s.r.o., 2025

All rights reserved.

Z anglického originálu Ben Gazur – *A Short History of the World in 50 Failures*, vydaného vydavateľstvom Michael O'Mara Books Limited, preložila Alica Činčárová.

V roku 2025 vydalo vydavateľstvo Ultimo Press, Bratislava.

www.ultimopress.sk

Translation © 2025 Mgr. Alica Činčárová

Jazykové úpravy: Mgr. Ivana Fábryová

Layout: Ultimo Grafix

Tlač: Finidr, s.r.o.

Všetky práva vyhradené.

Okrem použitia ukážok pre účely recenzie a kritiky žiadna časť tejto knihy nesmie byť reprodukováaná ani šírená v akejkoľvek forme alebo akýmikoľvek prostriedkami bez predchádzajúceho písomného súhlasu vydavateľa.

ISBN: 978-80-8289-047-4

*Môjmu najlepšiemu priateľovi
Nicovi Attwoodovi,
ktorý ma nikdy nesklamal.*

OBSAH

Úvod	IX
Časť I: Starovek	1
Časť II: Stredovek	51
Časť III: Moderný svet	105
Doslov	173
Podakovanie	175
Vybraná bibliografia	177

ÚVOD

O POVAHE ZLYHANIA

.....

Úspech je všade. Je to hlučný cestujúci v mestskej hromadnej doprave, ktorý jednoducho nevie, kedy má zmlknúť. Nedá sa mu uniknúť. Ak si otvoríte sociálne médiá, zaplaví vás množstvo príbehov a obrázkov, ktoré sú záznamom o každom úspechu v živote ľudí. Knihy, televízia a filmy oplývajú príbehmi ľudí, ktorí prekonávajú prekážky a nakoniec sa dostanú na vrchol. Sme spoločnosťou úspechu, v ktorej sa na neúspech, či už veľký, alebo malý, pozerá s podozrením a so strachom, akoby škvrna nešťastia mohla byť nákazlivá. Preto nastal čas, aby sme chválili neúspech.

Existuje tendencia vnímať dejiny ako nekonečný rad skvelých úspechov. Veľkolepé knihy sledujú cestu vedy od jednoduchých začiatkov až po odhalenie základných tajomstiev prírody. V medicíne sme prešli od vzývania bohov, čím sa vysvetľoval pôvod ochorení, k liečbe chorôb, ktoré boli predtým rozsudkom smrti. Každý má rád epické príbehy o vodcoch, ktorí neustále víťazili, aby dobyli rozsiahle ríše, ale v týchto samochváľiacich dejinách chýba fakt, že pri formovaní ľudského príbehu mali rovnako veľkú úlohu aj neúspechy.

V priebehu dejín zohralo svoju úlohu pri formovaní nášho sveta mnoho jednotlivcov označovaných za zlyhávajúcich a väčšina

z nich patrí do niekoľkých základných kategórií. Existuje hrdinský neúspech, ktorý sa pokúsil o niečo, čo nikto predtým neurobil. Áno, zlyhali, ale inšpirovali ostatných, aby to skúsili. Potom sú tu tí, ktorí sa snažili dosiahnuť jednu vec a zlyhali tak veľmi, že nakoniec úplne nečakane dosiahli niečo iné. Sú aj iné zlyhania, keď mala niečo zmeniť politika, ale skončila s úplne nepredvídateľnými dôsledkami. Niekedy je neúspech len premárnenu príležitosťou, keď ho najmenšia chyba vytrhla z čelustí slávy.

Každý človek zažil v živote aspoň nejaký neúspech. Snažíme sa to čo najlepšie zakryť, prezentovať sa len tak, ako by sme chceli, aby nás svet videl, ale v srdci všetci vieme, že sme tak či onak zlyhali. Je pochopiteľné, že väčšina dejín má tendenciu nezaoberať sa neúspechom, pretože ľudia sa zlyhaniu vyhýbajú. Celý príbeh nášho druhu však nie je úplný, ak si nepriznáme zlyhania, ktoré nás priviedli tam, kde sme dnes.

Táto kniha, ak nereprezentuje úplné zlyhanie dosiahnutia svojho cieľa, sa zaoberá niektorými z najzávažnejších zlyhaní, ktoré sprevádzali ľudské úsilie. Uvidíme národy, ktoré povstali z popola omylu, ľudí, ktorí nedokázali rozpoznať svoju šancu na víťazstvo, a dokonca aj tých niekoľko veľkolepých zlyhaní, ktoré vytvorili dokonalé podmienky na to, aby sa zjavili nové svety objavov.

V tejto knihe možno nájdete deprimujúce zlyhania a veľa nešťastia, ale mal by v nej byť aspoň záblesk nádeje. Keď uvidíte, ako neuveriteľne niektorí ľudia všetko pokazili, pochopíte, že vždy môže byť ešte horšie.

ČASŤ I STAROVEK

BRATRANCI ČLOVEKA NEPREŽIJÚ

• • • • • • • • • •

Moderný návštevník Európy by pred šesťdesiatimi piatimi tisíckami rokov našiel znaky prosperujúcej kultúry. Spoločenstvá, ktoré tu žili, používali na výzdobu červený oker, vytvárali šperky z mušlí a kostí a využívali oheň na osvetlenie jaskýň, v ktorých tiež zanechali dôkazy svojej tvorivosti. Niektoré steny jaskýň pokrývali bodky, vlnovky a ďalšie vzory, ktoré by dnes nevyzerali nevhodne v umeleckej galérii.

Títo ľudia získavali zdroje z prostredia a využívali ich zložitým spôsobom. Spálením brezovej kôry v blízkosti plochej skaly dokázali vyškrabať živicu, ktorá sa používala na všetko možné – od výroby zbraní cez ošetrovanie kože až po dezinfekciu. Archeológovia objavili kamenné nástroje vyrobené na pozoruhodne vysokej úrovni a drevené oštepky používajúce sa aj na zrážanie koristi mnohonásobne väčšej, ako boli lovci.

Keď sa jednotlivец zranil, starali sa o neho ostatní členovia kmeňa. Jazvy po degeneratívnych ochoreniach a zahojené rany, ktoré sú stále viditeľné na kostrách, dokazujú, že aj tí, ktorí neboli schopní dlhodobo prispievať kmeňu, dostávali jedlo a pomoc od

svojich blízkych. A keď zomreli, mohli dúfať, že ich do hrobu uložia tí, ktorých po sebe zanechali.

To všetko sa môže zdať neprekvapujúce. O nič menej, ako sme očakávali od ľudí s ich sklonom vytvárať spoločnosti, prejavovať umelecký talent a využívať technológie – až na to, že pred šesťdesiatimi piatimi tisícmi rokov v Európe žiadni moderní ľudia neboli. Všetky tieto objavy sa týkajú neandertálcov.

Dnes už nežijú žiadni neandertálci, pretože ich nahradili moderní ľudia – *Homo sapiens*. Ako je možné, že naši predkovia zvíťazili v boji o prežitie a neandertálci zlyhali?

Cesta k nadvláde človeka sa nám zdá hladká len preto, že sme konečným produktom miliónov rokov príbehov o prežití. Túto myšlienku ľudskej evolúcie najlepšie ilustruje obraz známy ako „Pochod pokroku“, ktorý zobrazuje postup ľudských predkov počnúc šimpanzmi a končiac sa moderným človekom kráčajúcim do budúcnosti. Žiaľ, tento obraz vytvoril u mnohých generácií študentov predstavu, že moderný človek je vrcholom evolúcie.

Naši predkovia sú len tí jedinci, ktorí žili dostatočne dlho na to, aby zanechali dostatok potomkov na pokračovanie svojich génov, ale mnohí iní také šťastie nemali. Tá cesta, ktorá zdanlivo vedie priamo k nám, mala v skutočnosti veľa nebezpečných zákrut a slepých uličiek. Dnes je v rodokmeni človeka len jedna vetva, ale vyhynuté druhy, ktoré nám boli blízko príbuzné, paleontológovia neustále objavujú.

Vedci síce diskutujú o tom, presne koľko druhov homininov existovalo v rôznych obdobiach v minulosti, ale isté je, že mnohí z nich mali obrovský evolučný potenciál. Všetci boli dobre prispôsobení prostrediu, v ktorom sa vyvíjali, a po desaťtisíce rokov sa každý z nich mohol pýšiť tým, že bol dominantným homininom vo svojej oblasti. Postupne všetky vyhynuli, teda okrem našich predkov.

Homo floresiensis bol zmenšený druh hominina, ktorý obýval ostrov Flores v dnešnej Indonézii približne pred stotisíc rokmi.

S výškou len okolo metra by sa nám zdali malí, ale vďaka svojej menšej postave sa dokázali lepšie prispôbiť obmedzeným zdrojom svojho ostrovného domova. Aj napriek dramatickým

evolučným výhodám však malí ľudia z Floresu vymreli pred asi päťdesiatimi tisíckami rokov. Pravdepodobne nie je náhoda, že to bolo približne v rovnakom čase, keď sa do tejto oblasti dostal *Homo sapiens*.

Neandertálci prežívali v Európe približne do obdobia pred tridsiatimi tisíckami rokov, a to v čoraz izolovanejších oblastiach. Už sa nemohli pohybovať po kontinente ako kedysi, pretože populácie moderných ľudí začali obývať územia, od ktorých boli neandertálci závislí. Neandertálci síce vyzerali ako ľudia, v mnohých ohľadoch sa správali ako ľudia a v niektorých iných ohľadoch boli silnejší, ale moderní ľudia prežili a neandertálci nie.

V žiadnom prípade neboli hlúpi, ale zdá sa, že im chýbala všestrannosť, vďaka ktorej bol *Homo sapiens* schopný ovládnuť všetky krajiny, do ktorých vstúpil. Keď sa zmenilo podnebie, naši predkovia mohli byť prispôsobivejší. Je možné, že lepšie vedeli zhromažďovať zdroje a neandertálci im nedokázali konkurovať. Alebo možno neandertálcov zabili. Zlyhanie našich príbuzných druhov mohlo byť kľúčom k vzniku ľudstva.

Skôr než sa ľudia začnú príliš pýšiť úspechom, že prekonali svojich príbuzných, treba poznamenať, že *Homo sapiens* bol veľmi blízko k tomu, aby sa stal len ďalším zo stratených druhov hominínov. Približne pred stotisíc rokmi prešli predkovia moderného

človeka tzv. ľudským genetickým úzkym hrdlom. Na základe štúdia DNA ľudí z celého sveta vedci vypočítali, že sme boli veľmi blízko vyhynutia. V tom čase žilo len tisícdivsto ľudských predkov a všetci moderní ľudia sú s nimi úzko príbuzní.

Stačila by ešte jedna krutá zima, strašná búrka alebo výbuch sopky... a dnes by už nežil žiadny *Homo sapiens* a súčasní neandertálci by sa mohli čudovať, ako je možné, že naši predkovia zlyhali, keď ich predkovia prežili.

HLASY Z MINULOSTI

Vedci diskutujú o tom, či neandertálci mali anatomic-kú schopnosť hovoriť. Niektorí naznačujú, že ich neschopnosť komunikovať tak ľahko ako *Homo sapiens* prispela k ich vyhynutiu. Iní výskumníci sa domnievajú, že mohli vydávať rovnaký rozsah zvukov ako moderní ľudia, ale už sa nikdy nedozvieme, čo hovorili.

KOLAPS CIVILIZÁCIE V ÚDOLÍ RIEKY INDUS

.

Mestá civilizácie údolia rieky Indus patria medzi divy starovekého sveta. Tieto pozoruhodné mestské centrá prekvitali okolo roku 2000 pred n. l. a výrazne sa líšia od vtedy existujúcich miest v Egypte a Mezopotámii.

Egypt sa môže pýšiť horskými pyramídami a Mezopotámia chrámami, ale mestá v údolí rieky Indus sú nápadne moderné v tom zmysle, v akom iné civilizácie tej doby neboli.

Mnohé lokality zo starovekého sveta poznáme vďaka zachovanej monumentálnej architektúre vytvorenej na počesť mocného panovníka alebo božstva, ale z miest civilizácie údolia rieky Indus

z bronzovej doby sa zachovalo len málo stavieb tohto typu. Na území rozprestierajúcom sa od dnešného Pakistanu po Afganistan a severozápadnú Indiu archeológovia objavili desiatky sídlisk z tohto obdobia.

Prvé takéto objavené mesto, Harappa, je príkladom toho, čo sa dalo nájsť vo väčšine lokalít v údolí Indu. Desiatitisíce ľudí žili v urbanizovanej komunite s domami s plochou strechou, ktoré vybudovali buď z blata, alebo z pálených hlinených tehál. V Harappe boli všetky domy napojené na vodu aj kanalizáciu a boli oveľa dokonalejšie ako tie, ktoré sa po tisícročia vyskytovali vo väčšine miest. Na strategických miestach dokonca postavili murované odpadkové koše, aby sa ľudia mohli zbaviť smetí bez toho, aby znečisťovali ulice.

Mestá podporovalo poľnohospodárske zázemie, ktoré zabezpečovalo obyvateľom dostatok potravy a umožňovalo im venovať sa aj iným formám priemyslu, ako napríklad tkaniu látok, spracovaniu kovov, hrnčiarstvu, rezbárstvu a stavbe lodí. Keďže remeselníci vyrábali vysokokvalitný tovar, obchod medzi mestami v údolí Indu prekvital. Z tohto obdobia pochádzajú aj sklady, prístaviská a cestné stanice, ktoré zabezpečovali tok výrobkov medzi mestami. Potraviny, ktoré vypestovali farmári, sa vo veľkom vyvážali a suroviny sa dovážali z obrovských vzdialeností. Napríklad achát do údolia rieky Indus dovážali zo vzdialenosti stoviek kilometrov a potom z neho vyrábali luxusné koráliky a kamenné pečate, ktoré sa nachádzajú takmer na každom mieste.

V mestách v údolí Indu chýba niekoľko vecí, ktoré by archeológovia mohli očakávať. Kde sú veľkolepé palácové komplexy ich kráľov? Kde sú vznešené chrámy? Žiadne jednoznačne kráľovské alebo náboženské miesta sa zatiaľ nepodarilo objaviť. To viedlo niektorých k tomu, že si civilizáciu údolia rieky Indus predstavujú ako rovnostársku, ateistickú utópiu formovanú socialistickými ideálmi. Kedysi sa tiež predpokladalo, že jeho obyvatelia boli pacifisti, keďže na rozdiel od väčšiny starovekých civilizácií ich umenie nezobrazovalo boje.

Pochopenie charakteru života v údolí rieky Indus je ťažšie, pretože nemáme predstavu o politickej organizácii. Riadila každé mesto oligarchia? Boli mestá zjednotené nejakým iným spôsobom ako kultúrou? Boli to rivali? Viedli medzi sebou vojny? Archeológovia, ktorí pracovali na týchto náleziskách, našli kostry poznačené zraneniami spôsobenými počas bitky a tiež objavili veľa kovových oštepov a hrotov šípov. Ak k bojom dochádzalo, pravdepodobne sa obmedzovali skôr na malé nájazdy než na veľké bojové strety. Celú oblasť údolia rieky Indus oddelovali prírodné bariéry od silných nepriateľov, ktorí by mohli podniknúť inváziu.

Vzhľadom na to všetko sa zdá, že civilizácia v údolí Indu mala prerásť do prosperujúceho a trvalého stavu, ale archeológia to neodhaľuje. Okolo roku 1900 pred n. l. začali veľké mestá v údolí Indu vykazovať známky zlyhania. Obydlia sa stali preplnenými a kvalita stavieb klesala. Dôležité odvodňovacie systémy boli zablokované a nikdy neboli opravené. V priebehu dvoch storočí akoby celá civilizácia zanikla.

Archeológovia začínajú odhaľovať záhadu zlyhania civilizácie v údolí Indu, aj keď sa v tom nezhodujú. Prvé teórie naznačovali inváziu vonkajšej sily, ale žiadne dôkazy sa nenašli. Je pravdepodobné, že mestá v údolí Indu padli v dôsledku síl, ktoré nemohli ovplyvniť. Jeden z ich obchodných partnerov, akkadská civilizácia v Mezopotámii, trpela v tomto období dlhotrvajúcim suchom a ich zoznamy kráľov ukazujú zmätok vládcov, ktorí sa objavili a boli zosadení po krátkej vláde. Obchod s údolím rieky Indus upadal, pretože mestá v Mezopotámii sa hádali a bez dovážaných materiálov už remeselníci v údolí rieky Indus nemohli vyrábať svoj obvyklý tovar. Obchodníci tak už nemali prostriedky na svoju obživu.

Aj údolie rieky Indus prechádzalo vlastnými klimatickými zmenami. Mestá sa mohli živiť a dovážať tovar len vtedy, ak mali prístup k rieke, takže keď jedna z nich vyschla, zmizla obchodná cesta aj zdroj vody. Rieku Ghaggar-Hakra zásobovali vodou predovšetkým záplavy, ktoré prinášali monzúny, ale keď sa frekvencia týchto

dažďov znížila, celá rieka vyschla a objavovala sa len občas, keď znova nastalo monzúnové obdobie.

Štúdie jazerných sedimentov odhalili, že obdobie sucha mohlo trvať až deväťsto rokov. Toto dlhotrvajúce sucho by prinieslo zásadné zmeny v poľnohospodárstve. Husté a urbanizované mestá by už nemohli živiť ich poľnohospodári. Veľkolepé verejné miesta, ako napríklad Veľké kúpele v Mohendžodáre, boli drahým luxusom, keď sa ľudia snažili uživiť sami seba. Do roku 1700 pred n. l. bola väčšina miest v údolí rieky Indus opustená a kultúrne výdobytky ich civilizácie sa na tisíce rokov stratili.

Mestá zostali opustené, ale vznikli dediny s mnohými umeleckými štýlmi, ktoré sa vyskytovali na vrchole moci civilizácie. Ľudia v ťažkých časoch nepokorne lipli na svojich domovoch, no zdá sa, že tvárou v tvár bezvýchodiskovej situácii vo svojich mestách sa nakoniec presťahovali na vidiek do takých polôh, ktoré ich mohli uživiť. Podľa mnohých archeológov išlo o evolúciu a nie o kolaps.

Klimatické zmeny už dlho formujú dejiny ľudstva. Poučenie z minulosti je, že tí, ktorí sa neprispôbia, zomrú.

ROZDELENÁ KRÁSA

Veľkolepý náhrdelník z drahých kameňov, nefritu, achátu a zo zlatých korálikov, nájdený v Mohendžodáre považovali za jedno z najväčších umeleckých diel civilizácie údolia rieky Indus. Pri krvavom rozdelení Indie a Pakistanu však rozhodli, že každý nový štát dostane z toho náhrdelníka jednu časť.

ACHNATON ZAKLADÁ NOVÉ NÁBOŽENSTVO, KTORÉ NIKTO NEMÁ RÁD

.....

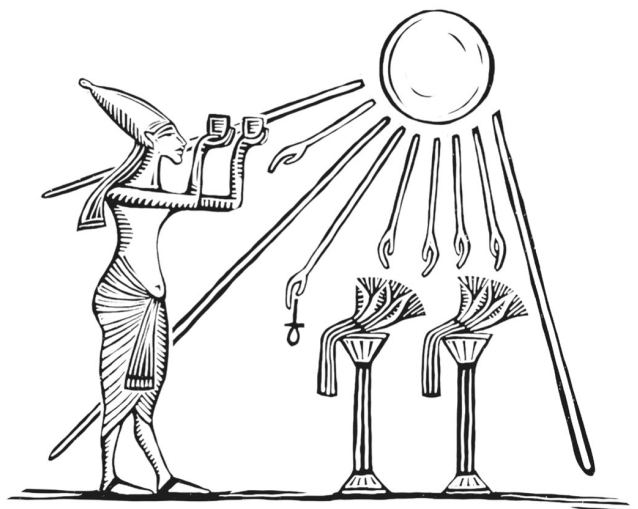
Ľudia hovoria o obrovskom rozpätí staroegyptskej civilizácie, akoby bola statická, nemenná a odolná voči premenám dejín. Ešte za života starogréckeho filozofa Platóna vo štvrtom a v piatom storočí pred n. l. mnohí považovali Egypt za vzor stability štátu a zásobáreň predpotopnej múdrosti. Je ľahké pochopiť, prečo sa tento dojem vyvinul. Keď sa pozrieme na stenu chrámu, či už je z roku 3000 pred n. l., alebo z rímskeho obdobia druhého storočia n. l., je na nej vidieť povrchnú jednotnosť štýlu, ktorá naznačuje, že k žiadnemu vývoju nikdy nedošlo.

Tí, ktorí študovali dejiny Egypta, však vedia, že to bol štát, ktorý podliehal osudom všetkých národov. Dochádzalo k inváziám, občianskym vojnám, sprisahaniam súperiacich frakcií a ku katastrofám. Tieto udalosti sú známe vďaka svojej písomnej histórii vytesanej do hieroglyfov a zaznamenananej v archeológii. Keď archeológovia objavujú nové náleziská, môžu nás niekedy prinútiť prehodnotiť to, čo sme si mysleli, že o živote v Egypte vieme. Žiadna lokalita to neurobila tak dramaticky ako Amarna, ktorá sa ukázala byť pamätníkom revolučného života a neúspešného náboženského programu faraóna Achnatona.

V devätnástom storočí zmapovali európski návštevníci ruiny mesta Amarny a čoskoro si všimli, že umenie vyvierajúce z piesku sa radikálne líši od umenia v ostatných častiach Egypta. V Amarne majú štylizované postavy na reliéfoch dlhé, prehnane končatiny, často držané v plynulých pózach, úplne odlišných od strnulých póz na mnohých iných egyptských rezbách. Najvýraznejšie sú na nich predĺžené hlavy s výraznými črtami. Na mnohých odkrytých dielach je Achnaton zobrazený pod žiarivým slnkom, ktorého lúče sa končia v rukách dávajúcich požehnanie.

Zobrazenie slnka je kľúčom k pochopeniu Achnatona. Na egyptský trón nastúpil ako Amenhotep IV. po smrti svojho otca okolo roku 1352 pred n. l. Dôkazy z počiatkov jeho vlády ukazujú,

že Amenhotep IV. plnil všetky obvyklé funkcie egyptského faraóna, napríklad uctieval tradičných bohov egyptského panteónu. Pamätníky a nápisy, ktoré zriadili jeho poddaní, sa naďalej riadili tradičným umeleckým štýlom a uctievali bohov tak, ako to robili vždy.

Došlo však k posunu smerom k novému zameraniu na náboženskú úctu. Amenhotep IV. podporoval výstavbu chrámov pre bohov, ale mnohé z nich z počiatku jeho vlády boli zasvätené bohovi Atenu. Slnecný kotúč bol Atenovým obrazom, čo bolo trochu nezvyčajné, pretože väčšina egyptských bohov bola antropomorfná – aj so zvieracími aspektmi, napríklad krokodíľou hlavou, sa podobali svojím ľudským uctievačom. Práve Atenu si Amenhotep IV. vybral, aby ho oslavoval nad všetkými ostatnými bohmi.

V piatom roku svojej vlády Amenhotep IV. vyhlásil Atenu za najvyššieho boha panteónu. Položil základy nového hlavného mesta, ktoré na počesť boha pomenoval Akhetaten. Faraón si tiež zmenil meno na Achnaton, čo znamená niečo ako „veľmi užitočný pre Atenu“ alebo „účinný pre Atenu“. Aj zvyšok kráľovskej rodiny prijal mená odkazujúce na Atenu, napríklad Meritaten a Tutanchaten. Ako Achnaton sa faraón snažil zabezpečiť, aby bol uctievaný len

jeho boh – archeológovia objavili nápisy s vytesanými menami iných bohov.

O povahe atenizmu, ako sa nazýva Achnatonova nová viera, vedci vedú vášnivé diskusie, ale zdá sa, že je celkom jasné, že išlo o jedno z prvých monoteistických náboženstiev v dejinách ľudstva. Veľký hymnus na Atena ho opisuje ako „jediného boha“, ktorý sám stvoril celý svet. Zatiaľ čo starí bohovia mali fyzickú podobu, ktorá bola zastúpená v chrámoch po celej krajine, Atena bol v istom zmysle vždy a všade. Bol svetlom slnka a všetko, čo videlo svetlo, bolo Atenom požehnané.

Nemala to však byť rovnostárska viera. Osobitnú Atenovu záštitu využívala najmä jedna osoba, a tou bol jeho najväčší nasledovník Achnaton. V novom zvláštnom umení atenizmu slnečné lúče prechádzajú cez väčšinu ľudí a predmetov, ale obklopujú a pomazávajú kráľovskú rodinu. Bol to Achnaton, kto každé ráno vítal vychádzajúce slnko. Kedysi sa vo zvláštne dni po uliciach promenádovali sochy bohov, ale teraz to bol Achnaton, kto sa viezol na voze, aby prijal chválu veriacich v mene Atena. Atena síce žehnal celému svetu, ale Achnatonovi venoval osobitnú pozornosť. Ten totiž nariadil, že Atena môže uctievať iba on. Ak ľudia chceli mať prístup k svojmu jedinému bohu, museli ísť cez svojho jediného kňaza.

Ústredná úloha Achnatona v atenizme viedla niektorých egyptológov k teórii, že toto nové revolučné náboženstvo vzniklo menej z božskej inšpirácie a viac z túžby po moci. Kňazi egyptských bohov mali duchovnú aj politickú moc, pretože vďaka svojmu špeciálnemu prístupu k bohom si ako jediní nárokovali právo vykladať božskú vôľu a pre faraónov bolo rozumné robiť, čo povedali. Chrámové komplexy spravované kňazmi mali tiež prístup k obrovským zdrojom. Zatvorením chrámov a vyhnaním kňazov, pričom sa stal jediným vykladačom diktátu najvyššieho boha, Achnaton prevzal úplnú kontrolu nad svojím kráľovstvom.

Posledné roky Achnatonovej vlády sú málo známe. Existujú dôkazy, že v tomto období mohol Egypt zasiahnuť mor, ale ani to nie je isté. Jediné, čo môžeme povedať, je, že Achnaton zomrel

v sedemnástom roku svojej vlády a pád atenizmu nastal krátko nato.

Do dvoch rokov od Tutanchatonovho nástupu na trón sa začal návrat k tradičným bohom. Tutanchaton sa premenoval na Tutanchamóna na počesť boha Amona a hlavné mesto sa presunulo do Memfisu. Nápis, ktorý vznikol za Tutanchamóna, opisoval, aké katastrofálne bolo koketovanie s Atenom, a hovoril, že chrámy boli ponechané napospas hnilobe a bohovia sa obrátili k svojim prosbám hluchými ušami. Atenove chrámy a veľké nové hlavné mesto Achetaten rozobrali a ich kamene znovu použili na stavbu svätýň a chrámov pre iných bohov.

Za faraónov, ktorí nasledovali, sa pokúsili odstrániť všetky odkazy na Achnatona a jeho interpelujúceho boha. Neskorší Egypťania Achnatona označovali jednoducho ako „nepriateľa“. Viera v ateizmus, či už išlo o odvážny krok k monoteizmu, alebo o holé uchopenie absolútnej moci, bola zlyhaním. Keby archeológovia neodhalili Achnatona, nikto by sa nikdy nedozvedel, že na niekoľko krátkych rokov svietil na Egypt iba jediný boh.

ŽIADNY ODPOČINOK PRE BEZBOŽNÝCH

Kým Tutanchamónova hrobka bola plná „nádherných artefaktov“, Achnatonova hrobka bola opustená spolu s jeho novým mestom. Sarkofág, v ktorom bol Achnaton najprv uložený, rozbili a jeho mumifikované pozostatky odstránili. Je pravdepodobné, že ich previezli do hrobky v Údolí kráľov. Ani tam však dlho neodpočíval v pokoji, pretože jeho hrobku neskôr v staroveku vyplienili.

KOLAPS BRONZOVEJ DOBY

• • • • • • • • • •

Neskorá bronzová doba v oblasti východného Stredomoria, trvala približne medzi rokmi 1700 až 900 pred n. l., bola pre mnohé civilizácie obdobím prosperity. Rozvíjal sa obchod, pretože lode prevážali cín a meď cez more, karavány prepravovali cenné komodity na veľké vzdialenosti a rozvíjali sa systémy písma na zaznamenávanie účtov pre obchodníkov a kráľov.

Na Kréte postavili Minojci palácové komplexy, do ktorých sa dovážali plodiny a výrobky, ktoré sa potom rozdeľovali medzi ľudí pod centrálnou autoritou. Toto palácové hospodárstvo možno nájsť aj v mykénskej spoločnosti na gréckej pevnine. Predpokladá sa, že tieto paláce stavali mocní miestni králi alebo bojovníci, aby spravovali svoje panstvá a upevňovali svoju autoritu tým, že mali kontrolu nad zásobovaním. Písmo zanechané na artefaktoch z Kréty viedlo k nádeji na objavenie neznámeho korpusu veľkých literárnych textov, ktoré by mohli predchádzať Homérovým príbehom. Keď sa však podarilo rozlúštiť kód lineárneho písma B, zistilo sa, že sa v ňom väčšinou uvádzajú tovary, ako sú ovce, obilie a olej. Pre historikov bol tento záznam o tom, ako si ľudia odovzdávali materiály, takmer rovnako vzrušujúci ako akýkoľvek epos, pretože odhaľoval zložitú sieť ponuky a dopytu v starovekom svete.

Existujú tiež dôkazy o diplomacii medzi starovekými civilizáciami v tomto období, ktoré poukazujú na vývoj národov. Po bitke pri Kadeši v roku 1274 pred n. l. sa Chetitská ríša a Egyptania dohodli na prvej známej mierovej zmluve medzi dvoma národmi v zaznamenanej histórii. Verzie napísané v chetitskom jazyku a egyptských hieroglyfoch existujú dodnes.

Napriek tomu už o niekoľko rokov, okolo roku 1170 pred n. l., Gréci, Chetiti a Egyptania utrpeli katastrofálne zlyhania. Záznamy o Chetitoch opisujú politickú nestabilitu a ničivý mor, ktorý zabil niekoľko ich kráľov. Máme tiež listy napísané chetitskými vládcami z dvanásteho storočia pred n. l., v ktorých žiadali egyptských faraónov o zaslanie potravín, pretože na ich území „nebolo obilie“. To,

čo vieme o posledných dňoch Chetitskej ríše, pochádza čiastočne z násilností. Požiare, ktoré zúrili, keď boli mestá vyplienené a opustené, vypálili ich písané hlinené tabuľky dostatočne pevne na to, aby prežili tisícročia.

Najnovšie vedecké zistenia poukazujú na dlhodobú zmenu počasia v bronzovej dobe, ktorá by narušila poľnohospodárstvo. Sucho priamo viedlo k niekoľkoročnému hladomoru, ktorý Chetitov zatlačil ďaleko za hranice toho, čo mohli zmierniť tradičné techniky a obchod. Vieme tiež, že k podobným klimatickým otrasom dochádzalo v celej severnej Európe, čo rozpútalo najničivejšiu fázu tzv. kolapsu neskorkej bronzovej doby.

V egyptských nápisocho sa opisuje, že útočníci z neznámych miest, ktorých vedci nazývajú morské národy, sa na Egypt zosunuli ako prírodná katastrofa. Hovorí sa v nich o konfederácii ľudí, ktorým sa žiadny iný národ nedokázal postaviť. Morské národy priplávali na lodiach, prepadávali a ničili civilizačné centrá na pobreží východného Stredomoria. Je možné, že ľudia zo severnejších častí Európy migrovali na juh po hladomore vo svojich domovských krajinách spôsobenom zhoršením klímy.

Archeologické výskumy ukazujú, že paláce v celom gréckom svete sa v tomto období opúšťali. Niektoré zbúrali zemetrasenia, iné vypálili. Nemožno s istotou povedať, že to boli morské národy, ktoré spôsobili úpadok gréckych spoločností. Niektorí sa domnievajú, že keď centrálna moc kráľov v Grécku začala slabnúť v dôsledku hladomoru a upadajúceho obchodu, ľud, ktorému vládli, povstal a zrútil paláce, ktoré boli symbolom panovníckej vlády. Niektorí z morských národov boli pravdepodobne Gréci, ktorí sami opustili krajinu svojich predkov a hľadali úrodnejšie pobrežie.

Na Cypre sú ruiny Hala Sultan Tekke, ktoré pochádzajú z tohto obdobia, presvedčivým dôkazom aktívneho vedenia vojny. V stene sa našiel ešte zapichnutý hrot šípu a olovené guľôčky, ktoré sa používali do prakov, boli roztrúsené po celej zemi. Cenné predmety zakopali a ich majitelia sa po ne už nikdy nevrátili.

Mesto Ugarit v dnešnej Sýrii bolo v staroveku významným obchodným centrom, ale zničilo ho invázia. Listy ugaritského kráľa,